

Ἐβδομαδιαῖο Σεμινάριο Φιλοσοφίας στήν Ἀκαδημία Πλάτωνος καί στήν Πνύκα. Ἀλλά πέραν τούτου ἡ συμβολή τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἶναι πολύ μεγάλη στήν ἔρευνα, ἐπειδή περιέχει πρωτότυπες ἀπόψεις, διεισδυτικές καί βαθειές ἀναλύσεις καί διασαφήσεις καί γενικῶς διέπεται ἀπό μίαν ἄκρως ἐπιστημονική καί ἔγκυρη προσέγγιση τῶν συζητουμένων θεμάτων.

ΣΟΦΙΑ Κ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΘΗΝΑ

ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ: Ἡ πλατωνική καί ἀριστοτελική ἀντίληψη γιά τή δικαιοσύνη σέ συσχετισμό πρός τίς νεώτερες καί σύγχρονες θεωρίες γιά τή δικαιοσύνη, ἐκδ. ὑπό τοῦ Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφικῆς Ἑταιρείας καθηγ. Κωνστ. Βουδούρη, Ἀθήνα 1989, XVI + 494 σελ.

Ἡ πραγματοποίηση διεθνῶν συνεδρίων φιλοσοφίας στόν τόπο πού ἐγεννήθησαν μεγάλοι φιλόσοφοι, ὅπως ὁ Πλάτων καί ὁ Ἀριστοτέλης, ἀποτελεῖ εὐχάριστο καί σύγχρονως σημαντικό ἐπιστημονικό γεγονός· εὐχάριστο μὲν γιατί δίδεται στούς φιλοξενουντας ἡ εὐκαιρία νά ἐγκύψουν στά φιλοσοφήματα τῶν μεγάλων διανοητῶν προγόνων τους, σημαντικό δέ διότι τέτοιες ἐκδηλώσεις προσελκύουν ἐπιφανεῖς μελετητές ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς μέ διαπιστωμένη ἀγάπη καί εἰδίκευση στό ἔργο τῶν ἀρχαίων αὐτῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων.

Οἱ μελέτες πού δημοσιεύονται στόν παρόντα τόμο ἀποτελοῦν τά Πρακτικά τῶν ἀνακοινώσεων τῶν συμμετασχόντων στό Τρίτο Διεθνές Συμπόσιο Φιλοσοφίας, πού εἶχε ὡς θέμα τήν ἔννοια τῆς δικαιοσύνης στόν Πλάτωνα καί τόν Ἀριστοτέλη. Τό συνέδριο ὀργανώθηκε ἀπό τήν Ἑλληνική Φιλοσοφική Ἑταιρεία καί ἔλαβε χώρα στήν Ἀθήνα τόν Μάιο τοῦ 1987.

Τό σύνολο τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων, ἑλληνικῶν καί ξενογλώσσων, ἀνέρχεται στίς ἐξήντα δύο, ἀπό τίς ὁποῖες οἱ εἴκοσι εἶναι γραμμένες στήν ἑλληνική γλῶσσα καί οἱ ὑπόλοιπες στήν ἀγγλική (28), γαλλική (10) καί γερμανική (4). Ἡ δημοσίευσή των γίνεται κατ' ἀλφαβητική σειρά τῶν ὀνομάτων τῶν συνέδρων καί ὄχι ἐπί τῆ βάσει θεματικῶν ὑποδιαιρέσεων ἢ προσώπων. Ἡ προσέγγιση τῶν θεμάτων ἀπό τοὺς συγγραφεῖς ποικίλλει ὡς πρός τή μέθοδο καί τή θεώρηση. Ἄλλες ἀνακοινώσεις —στήν προκειμένη περίπτωση οἱ περισσότερες— ἐξετάζουν τή δικαιοσύνη στοὺς προαναφερθέντας φιλοσόφους ἀπό πλευρᾶς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καί ἄλλες συστηματικῶς.

Πόλο ἑλξεως τῶν ἀνακοινώσεων ἀποτελεῖ τό πρόσωπο τοῦ Σωκράτους, κυρίως τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτους, ὁ Πλάτων καί πρό παντός ὁ Ἀριστοτέλης. Πρέπει ἐπίσης νά παρατηρηθῇ ὅτι ἡ προσοχή τῶν συγγραφέων τῶν ἀνακοινώσεων αὐτῶν κατευθύνεται εἴτε στήν εἰς βάθος ἀνάλυση στοιχείων τῆς δικαιοσύνης ἐκ τῆς πλατωνικῆς καί ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἢ στή σύνθεση συγκριτικῶν μελετῶν ἀναφερομένων στήν ἐπίδραση τῆς ἔννοιας τῆς δικαιοσύνης, σύμφωνα μέ τή διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος καί τοῦ Ἀριστοτέλους, στίς μεταγενέστερες ἐποχές, ὅπως τόν Μεσαίωνα, τή Νεώτερη καί Σύγχρονη Φιλοσοφία, ἢ ἀκόμη σέ μεγάλους φιλοσόφους, ὅπως εἶναι, λ.χ. ὁ Kant, ὁ Ἑγκελς, ὁ Rawls κ.ἄ. Τέλος, ὑπάρχει μία κατηγορία ἐργασιῶν πού ἀναφέρεται σέ θέ-

ματα τῆς δικαιοσύνης γενικῶς, καί ὅπου αὐτή ἐξετάζεται κατά τρόπο διαχρονικό καί συστηματικό.

Τό πλῆθος τῶν ἀνακοινώσεων καί ἡ κατά ἀλφαβητική σειρά δημοσίευσή τους μέ ἀναγκάζουν τόσο στήν ἐφαρμογή ἑνός μεικτοῦ τρόπου ἐκθέσεως τῶν κυριωτέρων γνώμων καί ἀπόψεων τῶν εἰσηγητῶν — ἔχοντας ὡς γνώμονα τήν κοινή αὐτῶν θεματική — ὅσο καί στήν προβολή, κατά τήν παρουσίαση, αὐτῶν πού διακρίνονται.

Ἄξια πάσης προσοχῆς εἶναι ἡ ἀνακοίνωση τοῦ John Anton (σσ. 1-8), πού ἀναφέρεται στή σχέση τῆς ἐπιεικείας πρός τή δικαιοσύνη καί μάλιστα στό πλαίσιο πού ὁ Ἄριστοτέλης χρησιμοποιοῦ γιά νά ὀρίση τόν ἐπιεικῆ ὡς δικαστή. Ἐργασία πράγματι διεισδυτική προδίδει τίς γνώσεις καί τήν ἰκανότητα τοῦ συγγραφέως νά χειρίζεται κεφαλαιώδους σημασίας θέματα ἐκ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἄριστοτέλους.

Ἀπό τή σύγχρονη σκοπιά ἐξετάζει τήν ἐπιεικεία ὁ L. Couloubaritsis ἔχων ὡς ἀφετηρία τό ἔργον τοῦ Chaïm Perelman *Justice et raison* (Bruxelles 1963). Κατά τόν συγγραφέα (σσ. 130-137), ἡ ἔννοια τῆς ἐπιεικείας στόν Perelman ὑπερβαίνει τό χῶρο τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, ὅπως στόν Ἄριστοτέλη, καί ἐπεκτείνεται στόν κοινωνικό χῶρο εἶναι ἓνα δεκανίκι καί ἓνα ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῆς τυπικῆς δικαιοσύνης (σ. 131). Ἐξ ἄλλου ὁ Μ. Μαρκάκης (σσ. 287-292) ἐπιχειρεῖ νά προσεγγίση τό θέμα τῆς ἀριστοτελικῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐπιεικείας κ.ἄ. κάτω ἀπό τό πρίσμα τῆς θεωρίας τῶν «τελεολογικῶν καί τῶν δομο-λειτουργικῶν συστημάτων» (σ. 287). Ὁ C. Georgiades (σσ. 168-174), τέλος, ἐξετάζει τό θέμα ἐξελιξέως τῆς ἀριστοτελικῆς ἐπιεικείας ἐπί τῆ βάσει τῶν ἔργων τοῦ Σταγίριτου. Ἀσκῶντας κριτική στό γνωστό βιβλίον τοῦ Max Hamburger (*Morals and Law: The Growth of Aristotle's Legal Theory* 1951, 1965) — ὁ ὁποῖος διετείνεται ὅτι ὑπάρχει ἐξέλιξη τῆς ἔννοιας τῆς ἐπιεικείας ἀπό τά Ἠθικ. Μεγ. πρός τά Ἠθικ. Νικ. καί τέλος τή *Ρητορική* —, ἀντιπροτείνει μέ δικά του ἐπιχειρήματα τή σειρά τῶν ἔργων ὡς ἐξῆς: *Ρητορική*, Ἠθικ. Μεγ., Ἠθικ. Νικ.

Ὁ Γ. Ἀντωνόπουλος (σσ. 9-17) προσεγγίζει κατά ἓνα γενικό τρόπο τό θέμα τῆς δικαιοσύνης μέσω τῆς πλατωνικῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ καί τοῦ καντιανοῦ ἠθικοῦ νόμου. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἡ Ν. Γεωργοπούλου-Νικολακάκου (σσ. 181-186) ἀναφέρεται στό ὕψιστο ἀγαθό ἢ τήν *obligatio passiva* τοῦ Kant, ὁ ὁποῖος καταφεύγει στήν πλατωνική πολιτεία, ὅπου τό ὕψιστο ἀγαθό, ὡς δικαιοσύνη, ἰσοδυναμεῖ μέ τό «ἕκαστον πράττειν τά ἑαυτοῦ» (σ. 181).

Ὁ Κ. Βουδούρης (σσ. 74-84) μέ τήν ἀνακοίνωσή του «Δικαιοσύνη καί Ἠθική» μέ τρόπο ἱστοριοφιλοσοφικό ἀλλά καί συστηματικό ἀναπτύσσει τό βασικό πρόβλημα πού ἀπησχόλησε μεγάλους φιλοσόφους, ὅπως τόν Πλάτωνα, τόν Ἄριστοτέλη, τόν Kant, τόν Ἐγέλο, τόν J. Rawls κ.ἄ., γιά τή σχέση δικαιοσύνης ἢ δικαίου καί ἠθικῆς ἢ ἠθικότητος ἢ γιά ἄλλους ἀκόμη τή σχέση τῆς ἠθικότητος πρός τή νομιμότητα. Πολύ εὔστοχα παρατηρεῖ ὅτι «τό δίκαιο δέν μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ καθ' ἑαυτό, παρά μόνον ἂν συναφθεῖ στενά πρός ὅ,τι συγκροτεῖ τό σκληρό πυρῆνα τοῦ εἶναι μας, πρός τήν ἠθικότητα τοῦ προσώπου» (σ. 77). Ἄξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐπισήμανση τοῦ Κ. Βουδούρη ὅτι ὁ Πλάτων, ὁ Kant, ὁ Del Vecchio, ὁ Rawls καί ὁ Levinas συμφωνοῦν στήν προτεραιότητα τῆς ἠθικῆς — καί ἰδιαίτερα τῆς δικαιοσύνης — ἔναντι τῶν ἄλλων κοινωνικῶν ἀξιών (σ. 79). Ἐνῶ ὅμως, κατά τόν Πλάτωνα, ἡ δικαιοσύνη ὡς ἀρετή ἀποτελεῖ εἶδωλον τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης καί αὐτή ἐν συνεχείᾳ στηρίζεται στήν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ (Πλάτ., *Πολιτεία*, 509b6-10), ἀντίθετα, κατά τόν Kant καί τόν Rawls, τό πρόσωπο καί ἡ δικαιοσύνη ἔχουν προτεραιότητα ἔναντι τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ συγγραφεύς κρίνει ὡς ἀπαραίτητη τήν ἄσκηση τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης πρός ἐνδυνάμωση τῆς σχέσεως με-

ταξύ δικαιοσύνης και ήθικης. Ήδη, ως γνωστόν, μετά τον Πλάτωνα ο μαθητής του Ἀριστοτέλης είχε συστήσει προς τοῦτο τήν καλλιέργεια τῆς ὑψίστης κοινωνικῆς ἀρετῆς, τῆς φιλίας

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀνακοίνωση τοῦ H. Aquina (σσ. 19-28) σχετικά μέ τό δίλημμα τοῦ Σωκράτους νά διαφυλάξη τό κύρος τῆς ἐξουσίας σέ μία καλή κοινωνία δεχόμενος παρά ταῦτα τή μή ὀρθή ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου. Μετά ἀπό ὀξεῖες παρατηρήσεις πού διατυπώνει ὁ εἰσηγητής ὁδηγεῖται στο συμπέρασμα ὅτι ὁ Σωκράτης εἶναι ἐκφραστής τῆς ἠθικῆς τῆς εὐθύνης καί ὄχι τῆς ἠθικῆς τοῦ φρονήματος (κατά τή διάκριση πού κάνει ὁ Max Weber (σ. 23)). Ἐκκινῶν ἀπό τή θεωρία τοῦ Rawls περί δικαιοσύνης ὁ J. Philirrousis (σσ. 365-374) ἐξετάζει τήν ἐκφρασθεῖσα ἄποψη ὀρισμένων ὅτι αὐτός εἶναι πλατωνικός ἢ πρόσκειται πρὸς τοὺς Σοφιστές.

Μία σειρά ἀπό δεκαεπτὰ ἀνακοινώσεις ἀναφέρεται στήν ἔννοια τῆς δικαιοσύνης, κατά Πλάτωνα, καί σέ συναφῆ θέματα τῆς φιλοσοφίας του. Ὁ Al. Brancacci (σσ. 86-94) ἐπιδιώκει νά ρίψη φῶς στή σχέση δικαιοσύνης, πολέμου καί ἐμφυλίου πολέμου σύμφωνα μέ τοὺς *Νόμους* τοῦ Πλάτωνος (624a-630e). Ὁ M.F. Burnyeat (σσ. 95-104) συζητεῖ τό θέμα τοῦ πραγματοποιήσιμου τῆς ἰδεατῆς πλατωνικῆς δικαίας πόλεως, περί τῆς ὁποίας ὁ Ἀθηναῖος φιλόσοφος ὁμιλεῖ στήν *Πολιτεία*. Ὁ εἰσηγητής συμπεραίνει ὅτι ἡ πραγματική ἀνυπαρξία τῆς ἰδεατῆς πόλεως ἀποτελεῖ γεγονός τῆς ἱστορίας καί ὄχι τῆς μεταφυσικῆς, ἐπομένως αὐτή δέν ἀνήκει στόν ἰδεατό κόσμο τῶν ἰδεῶν, ὅπως ἐσφαλμένως ἐπίστευσαν ὁ Conford καί ὁ Popper (σ. 95).

Ὁ K. Δεσποτόπουλος (σσ. 138-145), βαθύς γνώστης τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν κειμένων, ἐξετάζει τή δικαιοσύνη καί τήν ἰσότητα στόν Πλάτωνα καί τόν Ἀριστοτέλη, σκιαγραφεῖ τό περιεχόμενο τῆς δικαιοσύνης σέ καθένα ξεχωριστά καί ἀνιχνεύει τήν ἀριστοτελική «γεωμετρική» καί «ἀριθμητική» ἀναλογία στοὺς πλατωνικούς διαλόγους *Γοργία* καί *Νόμους*. Σχετικῶς μέ τή δίκαιη πόλη καί τόν φιλόσοφο στήν *Πολιτεία* τοῦ Πλάτωνος ὁ N. Georgopoulos (σσ. 175-180) ἐκφράζει τήν ἄποψη ὅτι σκοπός τοῦ φιλοσόφου στόν προαναφερθέντα διάλογο δέν εἶναι ἡ θεμελίωση μιᾶς δίκαιης κοινωνίας, ἀλλά ἡ θεμελίωση τῆς ἐσωτερικῆς πόλεως τοῦ φιλοσόφου, δηλαδή τῆς ψυχῆς τοῦ φιλοσόφου, ἡ ὁποία μπορεῖ νά θεμελιώσῃ τήν δίκαιη πόλη (σ. 179). Μέ τήν ἀνακοίνωσή του ὁ J. Glucker (σσ. 188-192) ἐπιδιώκει νά ὑπογραμμίσῃ τήν ἀνωτερότητα —παρά τήν ἀντίθετη ἄποψη πολλῶν μελετητῶν— τοῦ λόγου τοῦ Ἀδειμάντου ἔναντι ἐκείνου τοῦ Γλαύκωνος στό Β' βιβλίο τῆς *Πολιτείας*.

Ὁ Ἀλεξ. Νεχαμᾶς (σσ. 332-339) ἀσχολεῖται μέ ἓνα ἐνδιαφέρον καί λεπτό θέμα, μέ τήν ἠθική καί τήν ποίηση στό I' βιβλίο τῆς *Πολιτείας* τοῦ Πλάτωνος. Τό βιβλίο αὐτό μέ τήν ἐπίθεση πού κάνει ἔναντι τῆς ποιήσεως, ἀποτελεῖ πηγὴ ἐρμηνευτικῶν δυσκολιῶν καί φιλοσοφικῶν προβλημάτων, πού, κατά τόν εἰσηγητή, εἶναι «ἀπλῶς φαινομενικά» (σ. 332). Ὁ Πλάτων δέν ὑποτιμᾷ τήν ὑψηλὴ τέχνη, ἀλλά τήν τέχνη πού ἀποτελοῦσε τότε μέσο λαϊκῆς διασκεδάσεως, ὅπως τό Ἀττικό θέατρο ἢ στήν ἐποχὴ μας ἡ τηλεόραση (σ. 337). Ὁ Livio Rossetti (σσ. 386-390) μελετῶντας τοὺς *Νόμους* τοῦ Πλάτωνος προσπαθεῖ νά ἀποδείξῃ τήν ἀδυναμία μιᾶς αὐστηρᾶς διακρίσεως μεταξύ ἠθικῶν καί νομικῶν ἀπαιτήσεων, σύμφωνα μέ τόν φιλόσοφο, κατά τήν πράξη.

Ὁ Horst Seidl (σσ. 403-409) θεωρεῖ ὅτι στοὺς διαλόγους *Γοργίας* καί *Νόμοι*, βιβλίο I', ὁ Πλάτων ἐκφράζει τήν προσωπική του ἄποψη γιὰ τό φυσικό δίκαιο καί ὅτι ἔρχεται σέ πλήρη ἀντίθεση πρὸς τοὺς Σοφιστές, πού, ὡς γνωστόν, ἐπίστευαν στό δίκαιο τοῦ φύσει ἰσχυροτέρου καί τό συμβατικό χαρακτήρα τοῦ νόμου. Ὁ Πλάτων, κατ' αὐτόν, παραλαμβάνει τή σοφιστικὴ διάκριση περί νόμου καί φύσει δικαίου, ἀλλά ἀνάγει τό

τελευταίο στον λόγο - ψυχή, που ανήκουν στη φύση του ανθρώπου. Έτσι, κατά βάθος, ο λόγος καθίσταται αρχή της τάξεως, δηλαδή του αγαθού, στον άνθρωπο και την πόλη, ο δέ άνθρωπος με τη σωφροσύνη οδηγείται στην αυτογνώσια και το ύψιστο αγαθό, την υπερβατική αρχή της τάξεως στον κόσμο (σσ. 403 και 408).

Με τη θέση της γυναίκας στη δίκαιη πολιτεία, κατά Πλάτωνα, ασχολείται ο Γρήγ. Κωσταράς (σσ. 278-285). Τι αυτόν ο Πλάτων «θεωρεί πως και τα δύο φύλα είναι, ανάλογα με τη φύση τους, το ίδιο πολύτιμα για μια δίκαιη πολιτεία» και «κηρύσσει ένα είδος για την εποχή του επαναστάσεως και αλλάζει άρδην (i) τη νομική θέση της γυναίκας, (ii) την κοινωνική θέση της γυναίκας και (iii) την καθολική εκτίμηση για την γυναίκα ως μέλος και του οίκου και της πόλης» (σ. 281).

Ορισμένες ανακοινώσεις αναφέρονται στην πλατωνική έννοια της δικαιοσύνης εν σχέσει προς πρόσωπα της νεώτερης και της σύγχρονης φιλοσοφίας. Ο Γ. Καραγιάννης (σσ. 230-233) εξετάζει τις ομοιότητες και διαφορές μεταξύ της πλατωνικής δικαιοσύνης και εκείνης του Spinoza στο "Tractatus Politicus". Ο Κ. Μιχαηλίδης (σσ. 310-318) ασχολείται με την αναζήτηση του δικαίου, κατά τον πλατωνικό *Γοργία*, σε αναφορά προς τη σύγχρονη (και όχι νεώτερη, όπως γράφει ο εισηγητής) Ερμηνευτική του Gadamer και την Κριτική Θεωρία του Habermas. Κατά τον Κ. Μιχαηλίδη, η ερμηνευτική και η κριτική θεωρία αντιμετωπίζουν, όπως και ο πλατωνικός Σωκράτης στο *Γοργία*, κριτικά τις καταστάσεις διαταραγμένης διωπόμενης επικοινωνίας προβάλλοντας το υπόδειγμα του σωκρατικού-πλατωνικού διαλόγου. Ο σωκρατικός όμως διάλογος, κατ' αυτόν, υπερέχει εκείνων, διότι είναι «μια αναφορά προς το ζητούμενο κι' επιδιωκόμενο αγαθό-δίκαιο του όποιου ή όντολογικά θεμελιωμένη παρουσία, όπως μας βεβαιώνει ο πλατωνικός Σωκράτης, συγκροτεί σε μία συνάρθρωση όχι μόνο τον πολίτη και την πολιτεία αλλά και την όλη τάξη των όντων, τον κόσμο» (σ. 317). Ο Γ. Πανέρης (σσ. 341-347) εξετάζει τη θανατική ποινή στους *Νόμους* (874b κ.ε., 909a κ.ε.) σε σύγκριση με τον νόμο από την Τέω, το ρωμαϊκό και βυζαντινό δίκαιο. Είναι ήδη γνωστόν ότι ο Πλάτων στους *Νόμους* και ακόμη πιο πριν έχει εγκαταλείψει τη θεωρία των ιδεών. Η άποψη του εισηγητού ότι η όψιμη πλατωνική αντίληψη για τη δικαιοσύνη ως πηγή ή ιδέα του δικαίου παρουσιάζει ομοιότητες προς την Ιστορική Σχολή του Savigny και του Puchta (σ. 344), νομίζω ότι είναι κάπως παρακεκινδυνευμένη.

Η J. Parain-Vial (σσ. 349-357) αναζητά τα στοιχεία εκείνα εκ της πλατωνικής φιλοσοφίας που επέδρασαν στην περί δικαιοσύνης θεωρία στο έργο της Simone Weil. Ο St. Tzitzis (σσ. 424-436) στηριζόμενος στο έργο του μαρκησίου Sade "L'Histoire de Saintville et de Léonore" εύρισκε σ' αυτό επιδράσεις εκ της *Πολιτείας* του Πλάτωνος, ίδια από τη θεωρία του περί ποινής. Ο ΑΙ. Tordesillas (σσ. 437-449) εξ' άλλου θίγει το πρόβλημα της δικαιοσύνης σύμφωνα με τη «Νέα Ρητορική» (Paris 1976) του Ch. Perelman, τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και την αρχαία σοφιστική. Για τον Perelman, όπως σημειώνει ο εισηγητής, η έννοια της δικαιοσύνης δεν στηρίζεται στην απόδειξη αλλά στο επιχειρήμα, όταν δε ο άνθρωπος ομιλή περί αξιών, χωρίς να εγκαταλείπη τον χώρο του λόγου, δεν περιορίζεται σε μια τυπική λογική (σ. 447).

Όμοια προς το αντικείμενο της ανακοινώσεως του Κ. Δεσποτοπούλου αλλά διαφορετική από πλευράς αντιμετώπισεως (λόγω της χρησεως μαθηματικών εννοιών και προσπαθείας ερμηνείας ορισμένων χωρίων από τη φιλοσοφία του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους) είναι η εργασία του Β. Καρασμάνη (σσ. 234-242). Ο Emm. Mesthène (σσ. 304-309) εμβαθύνει στην ουσία της έννοιας του *πρέποντος*, συνώνυμου του *αρμόνιου*, εννοιών βασικώς ειλημμένων εκ του χώρου της αισθητικής. Για τον Πλάτωνα

καί τόν Ἀριστοτέλη, ὅπως ὀρθῶς λέγει ὁ εἰσηγητής, ἡ δικαιοσύνη καί οἱ ἀρετές προσδιορίζονται ἀπό τήν ἔννοια τοῦ *πρέποντος* (σσ. 308-309). Ἡ Υ. Bongert (σσ. 64-73) στήν ἀνακοίνωσή της, πού ἀναφέρεται στή φιλοσοφία τῆς ποινῆς κατά τήν ἐποχή τῶν «Φώτων», δηλαδή τόν XVIII αἰ. στή Γαλλία, θίγει τήν ἀπουσία σχέσεων τῶν διανοητῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς πρός τούς Ἕλληνας φιλοσόφους. Τό φαινόμενο αὐτό αἰτιολογεῖται, κατ' αὐτήν, ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἐποχή αὐτή ἐπίστευε θερμῶς στόν λόγο καί ὡς ἐκ τούτου ἀπέφευγε κάθε ἀναφορά τῆς διανοήσεως στή θεολογία ἢ τή μεταφυσική. Ἡ ἀνακοίνωσις τῆς Ἄννας Γαλανοῦ (σσ. 244-251) ἀναφέρεται στή σύγχρονη γαλλική φιλοσοφία καί ἰδιαίτερα στόν G. Marcel, τοῦ ὁποῦ ὁ στοχασμός ἀποδέχεται τίς πλατωνικές καί ἀριστοτελικές ἀντιλήψεις περί δικαιοσύνης (σ. 245). Ὁ G. Mazzara (σσ. 294-303) ἀναφερόμενος στή σύγχρονη γαλλική φιλοσοφία τῶν Foucault, Derrida, Deleuze καί Lyotard, παρά τόν ἀντιπλατωνισμό ὀρισμένων, ὅπως τοῦ Deleuze, παρατηρεῖ ὅτι σ' αὐτούς ἰσχύει ἀκόμη ἡ δικαιοσύνη τοῦ Ἀριστοτέλους καί τοῦ Πλάτωνος (σσ. 294-295).

Πολλές ἀνακοινώσεις, ὡς ἤδη προαναφέρθη, ἀναφέρονται κατ' ἀποκλειστικότητα στήν ἔννοια τῆς δικαιοσύνης στόν Ἀριστοτέλη. Ἔτσι, ὁ διαπρεπής ἀριστοτελιστής R. Bolton (σσ. 56-63) ἐξετάζει τό κατά πόσον εἶναι ὀρθή ἡ ἄποψη τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι ἡ δικαιοσύνη ὡς ἀρετή εἶναι μεσότης, ὥστε νά ἀντικρούσῃ αἰτιάσεις μεγάλων μελετητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπως ὁ D. Ross, γιά περιττή χρήση τοῦ σχήματος μέσον-ἄκρα ἐκ μέρους τοῦ ἀρχαίου φιλοσόφου. Στό τιθέμενο ἐρώτημα ἐάν ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀρετή ὁ W. Charlton (σσ. 116-123) ἰσχυρίζεται ὅτι αὐτή δέν εἶναι ἠθική ἀρετή ἀλλά μία ὄψις τῆς ἀρετῆς (σ. 122).

Ὁ Chr. Evangelίου (σσ. 159-167) στήν εἰσήγησή του ἀσκεῖ κριτική στό γνωστό ἔργο τοῦ MacIntyre "After Virtue", ὁ ὁποῖος συνιστᾷ στή σύγχρονη, κατ' αὐτόν, νοσοῦσα ἠθική διανόηση πρός θεραπείαν ἐπιστροφή στήν «ἀριστοτελική παράδοση» περί ἀρετῆς (σ. 159). Κατά τόν εἰσηγητή ὅμως ἡ λεγομένη παράδοση εἶναι ἕνας μῦθος, πού πλάθει ὁ MacIntyre, διότι ἱστορικά ἀποδεικνύεται ὅτι δέν ὑπῆρξε (σσ. 162-163). Στήν ἀνακοίνωσή του ὁ J. Gould (σσ. 202-207) προσπαθεῖ νά ἀποδείξῃ ὅτι ἡ περί δικαιοσύνης διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποτελεῖ ἀπάντηση σέ συζητήσεις πού ἔγιναν γι' αὐτή στήν *Πολιτεία* τοῦ Πλάτωνος. Ἔτσι στήν ἄποψη τοῦ Γλαύκωνος ἀπαντᾷ ὁ Ἀριστοτέλης μέ τήν ἔννοια τοῦ *διορθωτικοῦ δικαίου* καί σ' ἐκείνη τοῦ *Ἀδειμάντου* μέ τήν ἔννοια τοῦ *διανεμητικοῦ δικαίου* (σσ. 202-203). Ὁ G. Kerfeld (σσ. 252-256) ἐξετάζει τήν οὐσία τῆς πλατωνικῆς δικαιοσύνης ὡς ψυχικῆς ἁρμονίας (σ. 253) καί τῆς ἀριστοτελικῆς ὡς ἀρετῆς *πρός ἕτερον*. Τήν ἀντίληψη τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ εἰσηγητής τήν συναρτᾷ πρός τήν θεωρία του περί τοῦ ἀνθρώπου ὡς *πολιτικοῦ ζώου* καί τῆς *πόλεως* ὡς κοινωνίας. Τήν ἄποψη αὐτή τοῦ Σταγίριτου τή θεωρεῖ ὡς συνεχιζομένη καί ἴσως ἐξελισσομένη στή στωική διδασκαλία τῆς *οἰκειώσεως*, κατά τήν ὁποία ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὀδηγοῦνται πρός μία κοσμική κοινότητα (σ. 256).

Ἡ Τ. Πεντζοπούλου-Βαλαλά (σσ. 358-364) προβαίνουσα σέ ὀρισμένες οὐσιώδεις κριτικές παρατηρήσεις στό κεφ. V,i τῶν *Ἠθικ. Νικ.*, σημειώνει ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὡς βάση τῆς ἔννοιας τῆς δικαιοσύνης μιά κοινή ἀντίληψη, μιά παραδεδομένη ἀντίληψη. Ἡ δικαιοσύνη ἐπίσης, κατά τήν Πεντζοπούλου-Βαλαλά, ἔχει μιά τυπική διάσταση καί μιά πραξιολογική, ὄντολογική (σ. 358). Ἡ δικαιοσύνη ὡς ἀρετή *πρός τι* προϋποθέτει τό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο τῆς πράξεως καί λειτουργεῖ στό σχῆμα *σημαίνοντος* καί *σημαινομένου*, ὅπου σημαῖνον εἶναι οἱ μορφές τῆς δικαιοσύνης, ἐνῶ σημαίνόμενον εἶναι ἡ πόλις, ἡ κοινωνική πραγματικότητα (σ. 362).

Ο D. Sachs (σσ. 391-395) διά τῆς εἰσηγήσεώς του κρίνει ὀρισμένες θέσεις συγχρόνων μελετητῶν τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας τοῦ Σταγίριτου, ἰδιαίτερα τίς ἀπόψεις τοῦ J.D. Urmson, ὁ ὁποῖος σύν τοῖς ἄλλοις ἀρνεῖται ὅτι ἡ μερική δικαιοσύνη εἶναι: α') ἀρετή, καί β') ἔξις (σ. 392). Ἡ Μ. Στρατσάνη-Μαραγκοῦ (σσ. 416-422) ἔχουσα ὡς σημεῖο ἐκκινήσεως τῆς ἀνακοινώσεώς της τό βιβλίον τοῦ J.R. Lucas, *On Justice* (Oxford 1980) ὁμιλεῖ γιά τή δικαιοσύνη στόν Ἀριστοτέλη μέ ζωντανό τρόπο ἀλλά καί μέ πολλές παρανοήσεις τῶν κειμένων.

Ο M. Wesoly (σσ. 466-474) ἐξετάζων τήν ἔννοια τῆς ἀριστοτελικῆς δικαιοσύνης προβαίνει σέ ὀρισμένες ἀξιοσημεῖωτες ἐπισημάνσεις, ὅτι δηλαδή: α') ἡ γενική δικαιοσύνη εἶναι ὁ χῶρος τοῦ νομίμου, καί β') ἡ μερική δικαιοσύνη εἶναι ὁ χῶρος τοῦ ἴσου καί τοῦ μέσου (σσ. 467-468). Ο Th. Scaltsas (σσ. 396-402) ἀναφέρεται στή διάκριση μεταξύ *διανεμητικοῦ* καί *ἀντιπεπονητότος δικαίου*, κατά τήν ὁποία λαμβάνεται ὑπ' ὄψη στό μὲν πρῶτο δίκαιο ἡ ἀξία τοῦ προσώπου, στό δέ δεύτερο ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ συναλλασσομένου (σ. 400).

Ορισμένοι εἰσηγητές ἐξετάζουν τήν ἔννοια τῆς δικαιοσύνης σέ σχέση μέ τήν ἀρετή τῆς φιλίας μέσα στό πλαίσιο τῆς πόλεως καί τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ἔτσι, ὁ V. Cauchy (σσ. 105-115) διερευνᾷ τήν ἀριστοτελική σχέση μεταξύ δικαιοσύνης, φιλίας (*ὁμονοίας*) καί κοινωνίας γιά νά προβάλλῃ ὀρισμένα συμπεράσματα, χρήσιμα, κατ' αὐτόν, γιά τή σύγχρονη ἐποχή. Ο J. Cooper (σσ. 124-129) βλέπει τήν *πολιτική φιλία* σέ συνάφεια πρός τή δικαιοσύνη ὡς ἰκανό ὄρο δημιουργίας μιᾶς φιλελεύθερης κοινωνίας συνδεομένης μέ στενοῦς δεσμούς ἀγάπης καί ἀλληλοβοηθείας πῶς ἰσχυροῦς ἀπό τήν ψυχρή δικαιοσύνη τοῦ Kant (σ. 128). Ο J.A. Westbrook (σσ. 461-465) προσβλέπει στήν ὑπαρξή τῆς δικαιοσύνης στήν πόλη-κράτος τό σημεῖο συγκλίσεως καί συμπτώσεως τῆς ἀρετῆς καί τῆς ιδιότητος τοῦ πολίτου (σ. 465).

Ο P. Rodrigo (σσ. 378-385) ἐρευνᾷ τή δικαιοσύνη καί τή μουσική, ἰδίᾳ τήν ἀρμονία στά *Πολιτικά* τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ A. Robledo (σσ. 375-377) γενικῶς τήν φύσει καί νόμῳ δουλεία, κατά τόν Σταγίριτη, ἐνῶ ὁ Eb.K. Seifert (σσ. 410-415) ἐξετάζει τήν ἐπίδραση τῆς ἀριστοτελικῆς δικαιοσύνης στίς οἰκονομικές θεωρίες τοῦ 19^{ου} αἰῶνος.

Ἐνας σεβαστός ἀριθμός εἰσηγήσεων ἀναφέρεται στήν ἐπίδραση πού εἶχε ἡ ἀριστοτελική θεωρία περί δικαιοσύνης στή μεσαιωνική, τή νεώτερη καί τή σύγχρονη φιλοσοφία, καθώς καί στήν ἐρμηνεία πού ἐπεχείρησαν στήν ἀριστοτελική θεωρία περί δικαιοσύνης ὀρισμένοι μελετητές. Ἔτσι, ὁ J. Gründel (σσ. 208-214) ἐξετάζων τήν ὑποδοχή τῆς ἀριστοτελικῆς διδασκαλίας ἐκ μέρους τοῦ Θωμᾶ Ἀκβινάτη ὑποστηρίζει ὅτι ἡ δικαιοσύνη ἀνεπτύχθη καί ἐρμηνεύθηκε ἀπό τόν τελευταῖο θεολογικῶς, ἔτσι πού νά ἐπηρεάζῃ τή μετέπειτα θεολογική ἠθική (σ. 208). Ο Στ. Βιρβιδάκης (σσ. 47-54) ἐπιχειρεῖ νά ἐξετάσῃ τή διανεμητική δικαιοσύνη τοῦ Ἀριστοτέλους κάτω ἀπό τίς σύγχρονες προοπτικές πού διεμόρφωσαν σύγχρονοι φιλόσοφοι καί μελετητές, ὅπως ὁ Ch. Taylor, κυρίως, ὁμῶς ὁ J. Rawls. Τονίζεται ἰδιαιτέρως ἀπό τόν εἰσηγητή ἡ σημασία τοῦ ἔργου τοῦ MacIntyre (*After Virtue*, Notre Dame 1984²) πού προβάλλει τήν ἀνάγκη ἐπιστροφῆς στήν ἀριστοτελική ἠθική. Ο J. - L. Vieillard-Baron (σσ. 450-453) ἐξ ἄλλου ἐπισημαίνει τήν ἐπίδραση τῆς ἀριστοτελικῆς δικαιοσύνης πάνω στή φιλοσοφία τοῦ Ἐγέλου καί τοῦ Schelling.

Ο J. Gouinlock (σσ. 195-201) ἐπιχειρεῖ νά ἀνιχνεύσῃ τά πολλά κοινά σημεῖα πού ὑπάρχουν στή φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους καί τοῦ J. Dewey σχετικά μέ τή φύση τῆς δικαιοσύνης στό πλαίσιο τῆς κοινωνίας, τόν ρόλο τῆς ἀρετῆς καί τή σημασία του; σ υ μ - β ο υ λ ε ὑ ε σ θ α ι, τῶν συλλογικῶν κρίσεων καί ἀποφάσεων πού προέρχονται ἀ-

πό τη σύσχεση του πλήθους, όπως λέγει ο Ἀριστοτέλης στα *Πολιτικά*, Γ16, 1281a39-1289a23:

Ο Ἰ. Κουτσάκος (σσ. 273-277), ερευνώντας την έννοια της δικαιοσύνης, κατά τον Ἀριστοτέλη, (πού, ως γνωστόν, έθετε την πραγμάτωση του αγαθού της ευδαιμονίας υπέρνω της δικαιοσύνης) και την έννοια της δικαιοσύνης, κατά τον J. Rawls (πού επηρεάσμενος από τη φιλοσοφία του Kant τοποθετούσε τη δικαιοσύνη, τό καθήκον ή την υποχρέωση, υπέρνω του αγαθού) συμπεραίνει ότι οί δύο διαφορετικές αυτές ήθικές τοποθετήσεις είναι μέν διάφορες μέσα στη ζωή άλλ' όχι και αντίθετες (σ. 277).

Ο Η. Jeffcoat (σσ. 215-221) αναφέρεται στην επίδραση της αριστοτελικής δικαιοσύνης στη νομική διάνοηση του Ἀμερικάνου δικαστού και συγγραφέα νομικῶν έργων B. Cardozo. Ο περί ου ό λόγος νομικός διανοητής, ό οποίος συνέβαλε τίς πρώτες δεκαετίες του Κ' αιώνας στην ανάπτυξη του νομικού ρεαλισμού στην Ἀμερική, έπίστευε, όπως ό Ἀριστοτέλης, ότι ή δικαιοσύνη είναι μία νομικῶς όργανωμένη και δικαστικῶς επικυρωθεύσα ήθικότης (σ. 219).

Η εισηγήση της Μ. Δραγώνα-Μονάχου (σσ. 146-158), στον Ἀριστοτέλη όπως εκείνη του Στ. Βιρβιδάκη, έχει ως θέμα τη διανεμητική δικαιοσύνη, την όποία εξετάζει υπό τό φῶς τῶν θεωριῶν τῶν συγχρόνων διανοητῶν J. Rawls, G. Vlastos και M. Walzer. Προσωπικῶς πιστεύω ότι ή θεωρία του M. Walzer περί «σύνθετης/περίπλοκης (complex) ισότητος» (σ. 152) είναι πύ κοντά στό πνεύμα της διανεμητικής δικαιοσύνης του Ἀριστοτέλους, όπου ισχύει ή *κατ' αξίαν* ισότης. Έχω τη γνώμη ότι μπορούμε νά κατανόήσουμε καλύτερα τό είδος αυτό της δικαιοσύνης του Ἀριστοτέλους, εάν έρμηνεύσουμε όρθῶς την φράση *κατ' αξίαν*. Η χρήση της φράσεως αυτής στην αρχαία όσον και στη νέα ελληνική γλῶσσα δέν σημαίνει πάντοτε την ύπαρξη μιᾶς αντικειμενικής αξίας αλλά προσέτι και την απουσία της. Θα πρέπει επομένως, όταν όμιλούμεν περί αυτής, νά έχουμε κατά νουν τίς αισθητικές έννοιες του *πρέποντος* και της *ανάλογιας*. Τό δίκαιο και ή δικαιοσύνη ως ήθικές και νομικές έννοιες προϋποθέτουν τη μαθηματική έννοια της ισότητος αλλά δέν είναι ταυτόσημες. Θα τολμούσα νά πῶ ότι ή *κατ' αξίαν* ισότης στο χώρο της διανεμητικής, δηλαδή κοινωνικής δικαιοσύνης, δρᾶ ως διορθωτικός μηχανισμός κατά της αριθμητικής, δηλαδή ποσοτικής, ισότητος, έχουσα, τρόπον τινά, ρόλον ανάλογον πρὸς εκείνον της επεικειᾶς σέ σχέση πρὸς τό γραπτό δίκαιο.

Η ανακοίνωση του E. Juffras (σσ. 222-229) επικεντρώνει τό ενδιαφέρον της στό νά καταδείξη ότι ή πολιτική θεωρία του J. Dewey επηρεάζεται από την περί ευδαιμονίας διδασκαλία του Σταγίριτου (σ. 223). Ο Π. Φαραντάκης (σσ. 454-460) αναφέρεται στις αριστοτελικές μορφές δικαίου και στις επιδράσεις πού άσκησε ό φιλόσοφος πάνω στους Montesquieu, Hobbes και Rousseau. Ο Η. Yamakawa (σσ. 482-494) εξετάζει μέ ένα ιδιάζοντα τρόπο την αριστοτελική θεωρία περί δικαιοσύνης εν αναφορᾷ πρὸς την σύγχρονη εποχή.

Στό σύνολο τῶν Ἀνακοινώσεων υπάρχει ένας μικρός αριθμός πού υπερβαίνει ένίοτε τά όρια της αυστηρᾶς θεματικής του Συνεδρίου και ανάγεται στό χώρο της ιστορίας της φιλοσοφίας ή της συστηματικής φιλοσοφίας. Στην κατηγορία αυτή ανήκει και ή ανακοίνωση του R. Bambrough πού φαίνεται νά κινείται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της πολιτικής διανοήσεως του Πλάτωνος (σσ. 29-39). Ο εισηγητής της ανακοινώσεως αυτής λαμβάνοντας άφορμή από την πλατωνική θέση της *Πολιτείας*, σύμφωνα μέ την όποία τό έργο του πολιτικού προϋποθέτει τη γνώση και μάλιστα την εξειδικευμένη, υποστηρίζει ότι ή άποψη αυτή ισχύει μερικῶς. Ο Bambrough προκειμένου νά στηρίξη

τή θέση του αυτή καταφεύγει στην ανάλυση τῶν διαφόρων ἐπαγγελμάτων. Κατά τόν εισηγητή, ὀρισμένα ἐπαγγέλματα, ὅπως ἡ λογιστική, ἡ ἰατρική καί ἡ νομική, ἔχουν τόν χαρακτήρα τοῦ ὀργανικοῦ, ἀπροσώπου καί ἐσωτερικοῦ, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐπαγγέλματα, ὅπως ἡ ποίηση, ἡ φιλοσοφία καί ἡ πολιτική, εἶναι ἐκφραστικά, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἀναπτύσσουν τοὺς ἀσκούντες αὐτά σέ ὑψηλό βαθμό ἰκανότητες πού ὑπάρχουν βεβαίως σέ κάποιο βαθμό καί στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀλλά συγχρόνως, ἀποτελοῦν δηλαδή ἀναπτύγματα στοιχείων ὑπαρχόντων ἤδη στό νοῦ τοῦ συνήθους ἀνθρώπου.

Ὁ H. Beck (σσ. 40-46) προσπαθεῖ μέσα ἀπό τήν ἰδέα τοῦ σύγχρονου τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, πού ἀπειλεῖ τήν ἀνθρωπότητα, μέ τή βοήθεια τῆς ἀριστοτελικῆς φύσεως νά ἐκφράση τήν ἀνάγκη δημιουργίας μιᾶς ἠθικῆς πού θά ἀνταποκρίνεται στή φύση, δηλαδή στήν οὐσία τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ I. Kucuradi (σσ. 257-264) στό πλαίσιο τῆς σύγχρονης πραγματικότητας ἐξετάζει τή συνάφεια τῆς δικαιοσύνης πρός τά ἀνθρώπινα δικαιώματα.

Ἡ M. Κουτλούκα (σσ. 265-271) στήν εἰσήγησή της ἀναφέρεται στήν περί δικαιοσύνης ἀντίληψη τοῦ Πλάτωνος καί ἰδιαίτερα στίς εἰδικές ἀρετές τῆς ὀσιότητος, τῆς πολιτείας καί τῆς χρηστότητος (σσ. 266-268).

Κατά τόν Γ. Μποζώνη (σσ. 318-323), πού ἐξετάζει τήν οὐσία τῆς δικαιοσύνης μέ ἀναφορές σέ μεγάλους φιλοσόφους, ἡ δικαιοσύνη εἶναι «λειτουργική δομή, πού ἐνυπάρχει στή φύση τῶν πραγμάτων» (σ. 319).

Ὁ M. Narey (σσ. 325-331) ἐξετάζοντας στήν εἰσήγησή του τή συμβολή τοῦ Leo Strauss στήν ἐρμηνεία τοῦ φυσικοῦ δικαίου καί τῆς δικαιοσύνης στήν ἀρχαία ἑλληνική καί στή νεώτερη εὐρωπαϊκή φιλοσοφία διατείνεται ὅτι αὐτός διαπιστώνει μία κρίση στήν ἐννοία τοῦ φυσικοῦ δικαίου στή νεώτερη ἐποχή, πού τήν ἀποδίδει στή ρήξη αὐτῆς πρός τοὺς ἀρχαίους "Ελληνες (Σωκράτη, Πλάτωνα καί Ἀριστοτέλη) (σ. 327). Κατά τόν L. Strauss, ἡ ἀναφορά τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων στή φύση καί τό φυσικό δίκαιο δηλώνει τήν ἀποψή τους γιά τή μὴ τελειότητα τοῦ νόμου καί τή στενότητα τῶν ὀρίων τῆς ἀρχαίας πόλεως-κράτους (σ. 331).

Ὁ Franz Wiedmann (σσ. 475-481) ἀντιμετωπίζει τή δικαιοσύνη στό πλαίσιο συγχρόνων θεωριῶν, σύμφωνα μέ τίς ὁποῖες ἡ δικαιοσύνη εἶναι θέμα τῆς συμφωνίας, τῆς συμβάσεως καί τῆς πρακτικῆς φρονήσεως, εἶναι ἕνα ἰδεῶδες πού λειτουργεῖ ὡς ρυθμιστική ἀρχή ἢ ἀκόμη ὡς ὀρθότης (fairness) πού στηρίζεται στή γνώση τῶν κανόνων τοῦ σωστοῦ παιχνιδιοῦ, ὅπως πρεσβεύει ὁ John Rawls. Ὁ Wiedmann δέν ἐκφράζει τή δική του θέση κατηγορηματικῶς. Λέγει βεβαίως ὅτι ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό θέμα ἀναγόμενου μόνο στό χῶρο τῆς φρονήσεως, τῆς συμφωνίας καί τῆς συναγέσεως, σχετικᾶ μέ τήν ἀποδοχή τῶν κανόνων τοῦ παιχνιδιοῦ γιά ὀρθή συμπεριφορά, εἶναι ἕνα ἰδεῶδες πού προσδίδει στό δίκαιο ἀξία καί παρέχει ἕνα αὐστηρό κριτήριο ἀτούς νόμους τῆς συμπεριφορῆς μας (σ. 481).

Ἀπό τήν ἀνάγνωση τῶν ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων τοῦ παρόντος τόμου συνάγεται τό συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περί ἑνός ἐπιτυχοῦς ἐγχειρήματος, γεγονός πού ἐξηγεῖται καί ἀπό τή συμμετοχή πολλῶν λαμπρῶν μελετητῶν τῆς πλατωνικῆς καί ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας ἐκ τῆς ἄλλοδαπῆς ἢ ἡμετέρας. Ἐχω τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ συμβολή τῶν εἰσηγήσεων πού ἀναφέρονται στήν ἀριστοτελική δικαιοσύνη εἶναι ἀρκετά σημαντική. Ἐξ ἄλλου, πρός τήν ἀριστοτελική δικαιοσύνη στρέφεται τό ἐνδιαφέρον τῶν περισσότερων συμμετασχόντων. Ἡ ἔκδοση τοῦ τόμου τῶν Πρακτικῶν πρέπει νά

τονισθῆ καὶ αὐτό— λόγω τοῦ ὄγκου του ἀποτελεῖ ἄθλο. Θά μπορούσε ἀσφαλῶς νά παρατηρήσει κανεὶς ἐλάχιστες εὐτυχῶς ἀνεπιτυχεῖς ἀποδόσεις στήν ἐλληνική ξένων ὄρων, ὡς ἐπίσης καὶ μερικά τυπογραφικά παροράματα.

ΔΗΜ. Ν. ΚΟΥΤΡΑΣ
ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Δημήτρη Βελισσαρόπουλου, *Ἑλληνες καὶ Ἴνδοί. Ἡ συνάντηση δύο κόσμων*. Βιβλιοπωλεῖο τῆς «Ἑστίας». Ἀθήνα 1990. Τόμος Α', σ. 581. Τόμος Β', σ. 522.

Τό μεθοδολογικό ἀξίωμα ὅτι δέν μπορεῖ κανεὶς νά ἐπηρεασθεῖ ἀπό κάτι πού δέν γνωρίζει φωτίζει τήν ὅλη ἐρευνητική ἐργασία τοῦ Δ. Βελισσαρόπουλου καὶ τῆς προσδίδει καὶ τή μεγάλη σημασία της. Ἡ ἀναζήτηση συστηματικά καὶ μεθοδικά ὄλων τῶν στοιχείων ἐκείνων πού συνιστοῦν τό ἱστορικό πεδίο συναντήσεως τῶν δύο λαῶν, τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου ἰνδικοῦ, γίνεται μέ βάση τά κείμενα —πηγές καὶ δοξογραφικές μαρτυρίες— ἐλληνικῆς καὶ ἰνδικῆς προελεύσεως. Καί ὡς πρὸς τά πρῶτα ἡ δυσκολία ἐγκεῖται στή συγκέντρωσή τους καὶ στή συγκριτική τους ἀξιολόγηση προκειμένου νά ἐλεγχθεῖ ἡ ἀξιοπιστία στή μεταφορά τῶν πληροφοριῶν. Ὡς πρὸς τά δευτέρα ὁμως ἡ σχεδόν παντελῆς ἀπουσία πηγῶν καθιστᾷ τό ὅλο ἐγχείρημα ἰδιαίτερα δυσχερές.

Δέν ὑπάρχουν ἰνδικά ἱστορικά ἔργα γιά τήν περίοδο πρὶν ἀπό τήν κάθοδο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀλλ' οὔτε ἀκόμη καὶ μετά, μᾶς πληροφορεῖ ὁ συγγραφεύς. Σέ διάφορες ἐπιγραφές, ὅπως στή στήλη τοῦ Ἡλιόδωρου, στή ἐπιγραφή τοῦ Bajaur, στή λειψανοδόχο τοῦ Κανίσκα (Kanishka), στίς ἐπιγραφές στά σπήλαια τοῦ Nasik, Junag ἢ τοῦ Karli μνημονεύονται ὀνόματα Ἑλλήνων πού δέν ξεπερνοῦν τόν ἀριθμό 13 (σ. 351, Β' τόμος). Ἀναφορές γίνονται ἐπίσης σέ ἰνδικά φιλολογικά ἔργα ("Mahabhasia, Malavikagnimitra", στή γραμματική τοῦ Πανίνι κ.ἄ.), ὅπου συχνά γίνεται μονολεκτική μνεία τῶν Ἑλλήνων. Μπροστά στήν πενιχρότητα τῶν ἰνδικῶν πηγῶν εἶναι φυσικό τό μόνο ἰνδικό βιβλίο «Τά ἐρωτήματα τοῦ βασιλιᾶ Μενάνδρου» (Milinda Panha), ὅπου ἕνας Ἴνδος βουδιστής μοναχός, ὁ Ναγκασένα, συνομιλεῖ μέ ἕναν Ἑλληνα βασιλιά, τόν Μένανδρο, νά κινεῖ τό ἐνδιαφέρον. Δέν μπορούμε νά ὑπείσέλθουμε ἐδῶ στό περιεχόμενο τῆς συνομιλίας. Ἀρκεῖ ὁμως νά μεταφέρουμε τή γνώμη τοῦ Βελισσαρόπουλου, ὅτι στίς ἀντιρρήσεις τοῦ Ἑλληνα βασιλιᾶ πού χρησιμοποιεῖ λογικά ἐπιχειρήματα βλέπουμε τήν «ἄβυσσο τῆς διαφορᾶς μεταξύ τῆς ἰνδικῆς καὶ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας σχετικά μέ τήν ἔννοια πού δίνει ἡ καθεμιᾶ στήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα. Ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου τίθεται στό κέντρο τοῦ ἐλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἐχει αὐθύπαρκτη ἀξία, ἀν καὶ ἡ ἀξία αὐτή συνδέεται συχνά μέ τό κοινωνικό σύνολο ὅπου ἀποκτᾷ ἕνα πρόσθετο προορισμό. Γιά τήν ἰνδική φιλοσοφία, ἰδιαίτερα γιά τό βουδισμό, εἶναι ἕνα παροδικό φαινόμενο, σύνθετο, ... καὶ ὡς σύνθετο φθαρτό ὅπως ὅλα τά σύνθετα περιλαμβανομένης καὶ τῆς ψυχῆς πού δέν ἔχει οὐσιαστική ὑπόσταση» (σ. 399, Β' τόμος).

Τό κείμενο, τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφεύς παραθέτει τά πιά ἐνδιαφέροντα χωρία, ρίχνει